

EMINE SHABANI
ESMIJE VESELI

INTERKULTURALIZMI NË VEPRËN E REXHEP QOSJES

821.18-31.09

Abstrakt: Si vepër që rrëfen interferencë ndërkulturore, romani *Vdekja më vjen prej syve të tillë*, është ndër veprat më të rëndësishme të Rexhep Qosjes dhe të letërsisë bashkëkohore shqipe në përgjithësi. Roman i veçantë për stilin, gjuhën, ndërtimin, filozofinë, analizën psikologjike dhe tematikën. Fatin tragjik të shqiptarëve autori e shtjellon përmes rrëfimeve nga e kaluara dhe e tashmja, përpjekjet e tyre për të mbjetur në vatrat mijëra vjeçare të paraardhësve të tyre, me gjithë robërinë 500 vjeçare dhe rimëkëmbjen e penguar nga fqinjët.

Fjalët kyçe: interkulturalizmi, edukata, arsimimi, kultura, identiteti, Europa, letërsia postkolonialiste, etj.

Në një sistem distopik, një numër i caktuar shkrimtarësh kanë shprehur revoltën e tyre nëpërmjet veprave artistike, si: Bulgakhovi, Zamjatini, Orwelli, Solzhenjicini, Pasternjaku, Kundera, ndër shqiptarët është Rexhep Qosja, Xh. Spahiu, V. Zhiti, P. Marko etj.. Kjo revoltë është shprehur duke kritikuar, ironizuar dhe satirizuar personazhet, që përfaqësojnë agresorin, Danjollin dhe shërbetorët e tij.

Revolta historike dhe satirizimi i agjentëve politik gjatë dialogimit të personazheve, përbën një risi në trajtimin e temës dhe subjektit, të romanit bashkëkohor shqiptar. Ky roman që autori e quan trembëdhjetë tregime që mund të quhen roman, me një përmbajtje të thellë distopike, fshikullon veprimet despotike dhe autoritare të udhëheqësve, abuzimin me masën, duke hyrë në sferat më intime të jetës së tyre dhe duke e zhveshur njeriun normal nga të gjitha atributet e të qenurit si i tillë. Ky dehumanizim ku gërshetohet atmosfera kafkiane dhe shpërfaqja demonike si tek Fausti e Bulgakhovi, ku mishërohet Mefistofeli dhe Wolandi prapa figurës së Danjollit të Sherkës, rrëfen mënyrën si përgjohen, ndiqen dhe terrorizohen qytetarët e Vajazanit.

Shtresimet e veprës, shqiptarët dhe etnitetet tjera që bashkëjetojnë në të njëjtën hapësirë gjeografike. Shqiptarët e Vajazanit janë paradigma ekzistencialiste e popullit të varfër pas luftës së dytë botërore. Grotesku, sarkazma, ironia, mënyra e ndërtimit të personazheve dhe situatave të përshkruara shpeshherë paraqesin një fije të hollë satirizimi e dhimbjeje, që lexuesin e çojnë në katarsë dhe empati. *Situata shqyrtohet nga normat e një lirie më të madhe thotë Northrop Frye.*¹ Në *Vdekja më vjen prej syve të tillë*, liria është dhunuar plotësisht madje tendencat e postkolonialistëve janë për zhdukjen e tërësishme të konceptit liri nga truri i pjesëtarëve me identitet të ndryshëm etnik e kulturor që nuk i llogarisin si qenie njerëzore. Goldmani thotë “*gjenium e vërtetë e karakterizojnë :fakti se duke folur për vetveten ai flet gjithashtu edhe për botën dhe për historinë dhe anasjelltas*”.² Narratori i cili flet në vetën e parë dhe rrëfen ngjarjet është Xhezahiri i Gjikës, për të cilin autori ka një përgjigje në prolog të veprës: “*Dhe thotë*

¹ Northrop Frye, (1978), Anatomia e kritikës, Rilindja, Prishtinë, f. 324.

² Ann Jefferson&David Robbey, (2004), Teoria Letrare Moderne, Albas, Tiranë-Tetovë, f. 265.

*Siriu, i bir'i Balës:në daçi, Të dini më shumë për Xhezairin e Gjikës, lexojini me kujdes këto rrëfime, Dhe ndaluni e mendoni më gjatë për të, si për veten.*¹

Vetëm njeriu që ka ndërtuar qëndrimin dhe identitetin e tij, mund ta njohë tjetrin dhe ta trasojë rrugën nga toleranca e vërtetë dhe bashkëjetesa. Shkolla mund të të ofrojë edukim që të ndihmon në zhvillim dhe një jetë me diversitete të cilat të konceptuara drejtë, nuk i ndajnë por i afrojnë dhe pasurojnë njerëzit. Vepra rrëfen për mospërshtatjen dhe mosbindjen, për rezistencën e një populli, të një kulture dhe praktikave kulturore të tij nga kolonizimi. Ata nuk duan t'i përshtaten imponimit kulturor shtypës e invaziv, ekspansionist. Në këtë përzierje kulturash, ajo e shumicës ka tendenca ekspansioniste, asimiluese, përbuzëse, shtypëse me fokusin tek intelektualët.

Kur forca dominuese është "zmadhuar" suksesshëm në llogari të popujve të nënrenditur e nënshtruar, të cilët gjatë ekspansionit, kanë mbetur kryesisht pasivë dhe të heshtur, në këtë mënyrë analiza e Edward Saidit merret pothuajse ekskluzivisht me diskursin e veprimit të kolonizuesit dhe kështu në mënyrë të pavetëdijshme imiton mosbaraspeshën, e cila është kritikuese. Narratori merret me letërsinë, artistët, krijuesit, aspektet dhe dukuritë historike, kulturore dhe ekonomike dhe e përshkruan jetën shoqërore dhe atë ekonomike të grupeve të pafuqishme të cilët mbeten të "të padukshëm", në tekstet postkoloniale sepse shumica ose merren vetëm me jetën e tyre, ose janë të detyruar t'i ndjekin të tjerët nga grupi i tyre etnik. Tipizimi i figurës së Danjollit përfaqëson tjetrin të ndryshmin nga raca, kultura, religjioni, gjuha, etj. Pra miqtë e Xhezairit janë të paktë që merren me subjektin postkolonial, poeti Antoni, piktori, etj. Termi subaltern, i përdorur nga komunisti italian Gramshi, ka gjetur përdorimin e goditur për analiza të situatave të popujve të nënshtruar-të mundur, kategoritë e ndryshme të banorëve të marginalizuar, të Vajazanit, që në fakt është përfaqësim dhe tipizim i shqiptarëve jashtë kufijve natyror. Nga tema dhe ideja e veprës mund të nxjerrim edhe konkluzionin se narratori tërthorazi pyet a janë të aftë të nënshtruarit ta përfaqësojnë vetveten apo janë të gjykuar që gjithmonë dhe në mënyrë të shtrembëruar t'i përfaqësojnë ata të cilët i eksploatojnë! Subalternët, ose prolet siç e përdor Orwelli, a mund të flasin? Nga romani gjithashtu mund të nxjerrim konkluzionin se ata nuk ka vend ku mund të flasin dhe t'i shtrojnë problemet dhe përvojën e vet. Ata që tentojnë në formë të teksteve letrare ose mënyrave tjera ngulfaten, terrorizohen, u shkatërrohet familja, i braktisin shokët, shoqëria, etj. Ventrolokuistët² që i kanë përfaqësuar vetë të drejtat e shqiptarëve para botës, që e dinë se çfarë duan dhe mendojnë, që përflasin për të drejtat e tyre dhe në këtë mënyrë e shuajnë zërin e vetë subjektit subaltern.³

Me programe, detyra, e modele lexuesi integrohet në tekst dhe zbulon ideologjinë, mendësinë, e personazheve që jep efektin e vërtetshmërisë së personazhit. Këtu do të shërbehemi me emërtimin e Roland Barthes-it ku vërejmë një kategori të personazheve deiktikë, që janë parashenja të pjesëmarrjes së autorit në tekst te rastet ku Xhezairi përshkruan dhe rrëfen, por ndërmjet rreshtash ndjehet intervenimi i dorës së autorit të cilën e bën më të dallueshëm përfundimi i romanit dhe narracioni i shpërndarë në tërë tekstin.

Me anë të metodës dekonstruktive dhe poststrukturaliste të Derrida-s, Lacan-t dhe Faucal-s si me një aparat konceptual mund të hulumtohen bazat e kulturës dhe filozofisë së kolonizuesit. Kritiku duhet të bazohet në këto metoda, por paralel me këto duhet ta mbështesë hulumtimin e vetë edhe me teoritë e Freud-it, Jung-ut. Lacan-it etj. Sipas Sartre-it koncepti i tij për tjetrin është *liria jonë varet nga liria e tjetrit dhe liria e tjetrit nga liria jonë*. Nga kjo mund të nxjerrim se ai sistem që ka marginalizuar, shtypur

¹ Rexhep Qosja, (2001), Vdekja më vjen prej syve të tillë, Toena, Tiranë, f. 3.

² Ventroloquist: personi i cili mund të flasë ose t'i shprehë tingujt në atë mënyrë që duket sikur vijnë nga një vend tjetër, ose një argëtues që e bën zërin e tij të duket sikur vjen nga një bedel i një personi apo një kafshe.

³ <http://www.thefreedictionary.com/subaltern> Subaltern: A person who is marginalized and oppressed by the dominant culture, especially in a colonial context. b. Such people considered as a group.

popujt është bazë e mirë për studim të vetë atij sistemi dhe themelet mbi të cilat ai qëndron. **Arsimimi** nga ana tjetër është kërkesa dhe beteja intelektuale që Xhezairi dhe miqtë e tij e kërkonin me ngulm.¹ Diskursi kolonial ndaj popujve të shtypur, ndërtohet nga binarizimi i kulturave dhe civilizimeve të ndryshme të dy ose më shumë popujve. Këtu na shfaqet vizioni kolonial i botës prej të cilit del ndasia shoqërore i civilizuar dhe primitiv, që çon në polarizimin e mëtejshëm të botës, racës, kulturës, shenjat kulturologjike, të cilat do ti arsyetojnë përvetësimet, pushtimet dhe diskriminimin e mëtejshëm. Struktura e veprës mund të lexohet jo vetëm horizontalisht por edhe vertikalisht, kjo dtth, se ajo ka tre shtresa metanarracionin strukturën horizontale, vertikale dhe transversale. Mënyra e mbrojtjes dhe deklarata e Xhezairit në burg elaborimi i veprimeve të tij gjatë ditëve para se të burgoset, është një ironi intertekstuale metanarrative. Trajektorja diskursive/vendi i shfaqjes së veprimeve dhe krimeve Vajazani, që pasqyron hapësirën mbarëshqiptare jashtë kufijve politik të Shqipërisë. Vepër me kod të dyfishtë, me fokalizim të brendshëm i cili mbulon gjendjen psikologjike të protagonistit dytësor, përvetësimi përmbajtësor i njërit prej protagonistëve-Xhezairit, e lë plotësisht në hije Danjollin, i cili është i ndërkryer si hije. Ai në fakt me anë të këtij përshkrimi bëhet lehtë personazh i fshehtë/sekret dhe i papërcaktuar, ashtu siç i quan Proust-i këta tipe personazhesh ‘*krijesë në ikje*’.²

Format e fokalizimit dhe rrëfimit: heroi-protagonisti, Xhezairi rrëfen tregimin e vet (që dtth, ngjarjet analizohen nga brenda). Te *Vdekja më vjen prej syve të tillë*, interesimi është si pasojë e pranisë së fshehtësisë, kur autori nuk tregon menjëherë gjithë çfarë din. Faqet e para i përpunon me fokalizim të jashtëm, të mbushura me interesa të bashkëbiseduesve të vetë dhe se kjo fshehtësi shprehet deri tek episodi i cili do të zbulojë shpirtmadhësinë e tij (aty nga faqe 110 e romanit). Kjo yvertyrë misterioze gjatë kohë, përgjatë romanit ndërtohet dhe përshkruhet si personazh me identitet ‘‘problematik’’. Autori gradualisht zbulon të fshehtat nga jeta e protagonistit deri në momentin kur nis të fillohet dhe qartësohet identiteti i Xhezairit të Gjiksës, i cili në burg e shkruan biografinë e vetë, të familjes dhe shokëve dhe pas kësaj të fshehtat fillojnë të shkrihen gradualisht prej ku fillon ngjarja qendrore ajo e cila flet për gjithë shqiptarët nëpërmjet tipizimit të figurës së Xhezairit të Gjiksës, ose të asaj pjese të bashkëpunëtorëve të Danjollit, si kasapi, për indiferentët, empatikët ose të frikësuarit. Roman me fokalizim të brendshëm që kalon nga Xhezairi tek Nderimi, inektuali Vajazanit shkrimtari i trilogjisë, kalon te rrobaqepësi Lec Paçarrizi dhe gruaja e tij Afitabja dhe përsëri te Xhezairi i burgosur. Secili fokalizim shërben për ta ndarë personazhin tjetër në fshehtësinë e tij të dukshme³, ky kryqëzim i veprimeve e ngjall edhe implikimin e lexuesit. Si mund të lexohet një roman i këtillë ? Si metodë moderne dekonstruksioni përfshin në vete analizën, hulumtimin dhe sintetizimin e të gjitha elementeve të tij. Derrida thotë se në çdo binar opozitar është një komponentë e ‘‘privilegjuar’’, e cila, ka tendenca ta marginalizojë tjetrën. Për këtë shkak duhet të bëhet decentrizimi, ose destabilizimi i komponentës primare në mënyrë që ajo sekondare e çiftit të binarëzuar, përkohësisht të përmbysë hierarkinë. Ky dekonstruksion nënkupton tre hapa: **para** së gjithash është e nevojshme të theksohen marrëdhëniet ndërmjet opozitës dhe të zbulohen mënyra se si njëri prej tyre është i privilegjuar dhe tjetri është i marginalizuar. Hapi i **dytë** është që të destabilizojë përkohësisht ose të degradojë hierarkinë, dhe e **treta**, dekonstruktimi i të dy komponentëve të çiftit binar.⁴ Edhe titulli shpesh përmban çelësin e deshifrimit të tekstit, Leo Spitzer emrin e përcakton si: ‘‘kategori imperative të

¹ Immanuel Kant, (1978), Um i sloboda, Nolit, Beograd, f. 43. Shih edhe : Arsimimi është dalja e njeriut nga gjendja e papjekurisë së vetëfshetur (Ummundigkeit). Papjekuria është pamundësi që mendjen tënde ta përdorësh pa ndihmën/udhëheqjen e tjetërkujt. Ajo papjekuri është e vetëfshetur atëherë kur shkaku i saj nuk qëndron në mungesën e mendjes, por në zvogëlimin e vendosmërisë dhe guximit, që me të të shërbehet pa udhëheqjen e tjetërkujt. Sapere aude! Ki guxim të shërbehesh me mendjen tënde. Ky është fjalëkalimi i arsimimit !

² Gerard Genette, zgjodhi për shtyp Vladimir Biti (1996), Tipovi fokalizacije i njihova postojanost, GLOBUS, Zagreb, f. 107.

³ Gerard Genette, (1996), Teorija na prozata, Detska radost, Skopje, f. 101.

⁴ Ann Jefferson, David Robbey, (2004), Teoria Letrare Moderne, Albas, Tiranë-Tetovë, f.

personazhit'', një e vërtetë për çdo rrëfim ashtu edhe për çdo personazh historik apo jo historik. Në vitin 1951, Cesare Pavese shkrimtari italian përveç veprimtarisë së tij artistike e përkthye të bujshme, shkroi poezinë *Verrà la morte e avrà i tuoi occhi*¹ (Vdekja më vjen prej syve të tillë), e cila shpreh dhe përmban në thelb, simbolikën e torturës së poetit dhe jo vetëm, nga forcat fashiste ndërmjet Dy Luftërave Botërore dhe më pas. I arrestuar më 1935, për shkak të shkrimeve të tij kundër qeverisë fashiste, ai do të shkruajë edhe romane e poezi me përmbajtje simbolike, ku preokupim kryesor për krijimet e tij do të jetë miti, simboli dhe arketipi. Shkrimtari dhe kritiku ynë Rexhep Qosja mund të thuhet me bindje të plotë se e kishte lexuar këtë poezi dhe u ndikua nga titulli i saj, ashtu si një shkencëtar i denjë i cili nga një artefakt i zbulon një epokë dhe gjithçka përmban ajo, duke tërhequr paralele me kohën në të cilën ndodhej populli shqiptar pas Luftës së Dytë Botërore. Ajo që duket të ketë ndikuar tek Rexhep Qosja hetohet në vargjet:

Vdekja më vjen prej syve të tillë, kjo vdekje që na shoqëron nga mëngjesi në mbrëmje, pa gjumë, të shurdhër, si një pendim i vjetër ose një ves absurd. Sytë e tu do të jenë një fjalë e kotë, një thirrje e heshtur, një heshtje. Pra, i sheh ato çdo mëngjes kur shikon veten në pasqyrë. O shpresë e dashur, atë ditë do ta dimë se je jeta dhe s'je asgjë. Sepse vdekja për të gjithë ka një vështrim. Vdekja më vjen prej syve të tillë. Do të jetë si ndalimi i një vesi, siç shikohesh në pasqyrë e të rishfaqet një fytyrë e vdekur, si të dëgjosh një buzë të mbyllur. Ne do të zbresim në vorbullën e heshtur.(përkth.im).²

Siç vazhdon rrëfimi aq më shumë personazhi paracaktohet nga gjithë ajo që lexuesi di për të. Ky fakt mundëson që shkrimtari, të vendosë një seri të tërë "mashtimesh" në këtë pritje".³ **Përveç titullit sytë na dalin edhe si lajtmotiv në vepër.** Vdekja më vjen prej syve të tillë përmendet në faqen 99 kur Danjollit heq maskën dhe pas saj Xhezairi sheh sytë e kuq të tmerrshëm. Sytë prej të cilëve narratori ndejen neveri: "...bolla që dalin prej syve tu dhe mi vërsulen kërkthizës, tigra që duke kërcëllitur dhëmbët më sulmojnë kokën, sorra dhe korba që janë kurdisur në kornizën e fotografisë sime dhe krrokasin, krrokasin, ndjellin zi dhe më shtien tmerrin. Sa shpesh më del përpara syri i Danjollit të Sherkes, i zmadhuar sa një disk i shpuar në mjedis dhe do të mi lexojë mendimet."⁴ 'prej syve të tratisur, duke mos ia shkoqur syrin, (155), e heq maskën sytë i qesin gaca. (98), - Oh ti qenke Danjollit! Çfarë sysh! Vdekja më vjen prej syve të tillë! (99), aty ku shihen sytë e çakërritur, shikoje përbindëshin, (157), po mi qite sytë nuk shoh, (265), ta plagos syrin një fotografi e njohur (170, 173, 174,), etj.

Përmbajtja e romanit përfaqëson gjendjen e shqiptarëve në rrethana tmerri e ankthi, njerëz që përpiqen të mbijetojnë dhe zhvillohen në rrethana të këtilla, e që përfaqëson një fakt historik. Ndërsa nga aspekti artistik e estetik ajo përbën kategorinë estetike të së tmerrshmes dhe tragjikes. Por cili është dallimi ndërmjet këtyre dy kategorive ! *Tragjikja ka lejkalim për të ardhmen ndërsa e tmerrshmja është pa rrugëdalje, pa shpresë. Ajo është një shkatërrim i cili në vete nuk bart asgjë iluministe, nuk u premtion njerëzve çlirim nga fatkeqësitë, ky mjerim nuk është i kontrolluar nga njerëzit, nuk është në qeverisjen e tyre, përkundër asaj është mbizotërues i tyre.*⁵ Artistikja në veprën *Vdekja më vjen prej syve të tillë*, vërteton se gjendja e këtillë e Vajazanit është e tmerrshme, njerëzit janë të rrethuar me forca të verbëta armiqësore. Tmerri i këtillë e përcakton edhe poetikën e romanit. Marrëzia njerëzore është bërë fakt dhe ka depërtuar në art. Tragjikja në këta rrethana është bërë iracionale dhe është shndërruar në tmerri!

Autori në roman na njeh me strukturat e fshehta dhe të errëta të forcës dhe të mekanizmit të qeverisjes. Ai shpërfaq demoniumin ose pandemoniumin e qeverisjes. Leximi i teksteve që nxisin ankth, revoltë, dëshprim, me elemente sarkastike, tragjike e të tmerrshme duhet parë në analogji jo vetëm në kohën kur

¹ Disaffections: Complete Poems 1930-1950 Published June 1st 2002 by Copper Canyon Press, pg. 115.

² Disaffections: Complete Poems 1930-1950 Published June 1st 2002 by Copper Canyon Press, pg. 101.

³ Philip Amon, (1996), Teorija na prozata, Detska radost Skopje, f. 246.

⁴ Rexhep Qosja, (2001), Vdekja më vjen prej syve të tillë, Toena, Tiranë, f. 162.

⁵ Jurij Borev, (2008), Estetika, Makedonska reč, Skopje, f. 118.

janë krijuar, si kanë ndikuar atëherë, por si ndikojnë sot në jetën tonë dhe çfarë gjurmësh lënë. Letërsia krijon modele, forma, kode sjelljesh, ruan memorien historike të një populli të një epoke të caktuar, ashtu siç ishte kjo kohë e përshkruar në roman. Ai përfaqëson edhe frymën e kohës së bujshme dhe vendimtare për shqiptarët. Ai përveç që rrëfen për shfaqjen e forcës së madhe të qeverisjes zbulon edhe dobësinë e saj...

Literatura

- Adler, A. (2010), Të kuptosh natyrën e njeriut, Fan Noli, Tiranë.
- Başlar, G. (1969), Poetika prostora, Beograd.
- Becker, M. (1973), Moderna kritika u Engleskoj i Americi, Rijeka.
- Biti, V. 1992, Suvremena teorija pripovijedanja, Zagreb.
- Eko, U. (1998), Struktura e papranishme, Pejë.
- Fraj, N. (1990), Anatomia e kritikës, Prishtinë.
- Frojd, Z. (1997), Ese mbi luftën dhe vdekjen, Tiranë.
- Frojd, Z. (1997), Qëndresa dhe shtypja, Tiranë.
- Jefferson, A. Robbey, D. (2004), Teoria Letrare Moderne, Albas, Tiranë-Tetovë.
- Jung, C. (2006), Psikologjia analitike, Fan Noli, Tiranë.
- Makiaveli, N. (2000), Princi, Tiranë.
- Orwell, G. (2005), 1984 Zenit, Tiranë.
- Todorov, C. (2000), Poetika e prozës, Tiranë.
- Принс, Ц. (2001), Речник на наратологија, Скопје.
- Immanuel Kant, (1978), Um i sloboda, Nolit, Beograd.
- Amon, Philip, (1996), Teorija na prozata, Detska radost Skopje.
- Borev, Juri, (2008), Estetika, Makedonska reč, Skopje.
- Disaffections: Complete Poems 1930-1950 Published June 1st 2002 by Copper Canyon Press.